

Magyarország képét vizsgálja angol tükörben. Az oknyomozó történetíró lelkiismeretes gondosságával kutatja föl a könyvek, folyóiratok, újságok, levelek, irattárak adatait s összeállítja a nálunk utazott angolok névsorát, érintkezésüket a reformkor embereivel, vezető egyéniségekkel és ismeretlenekkel, majd ismereti azokat az angol útleírásokat s egyéb műveket, melyekben az utazók tapasztalataikról, élményeiről beszámolnak, Külön fejezetben kapjuk a közgazdasági érintkezések adatait (dunai gőzhajózás, lánczhíd, Alduna, löverseny, rókahajszák, angol-magyar gazdasági összeköttetés); felvonulnak a személyek: főurak, mérnökök, bankárok, hajóskapitányok, munkások; látjuk a szinte járványos angломániát nálunk s az angol politikai számítást: »Magyarország az angol világbirodalom keleti útjába esik«. Jönnek az írók: Mrs Gore, a ki három kötetnyi magyar elbeszélést ad ki; Bowring, a híres anthológia szerzője; Wakefield, a ki magyar históriát készül írni; Borrow, a ki regényébe magyar fejezeteket iktat; Blackwell cikket, röpiratot ír hazánkról s a véres Beleznay-bűnpörből tragédiát; Catts és Bocham, kik magyarul is megtanulnak. A szerző nem mellőzi a nyelvtanítókat, zenészeket, valamint a skót missiói iskola papjait sem. — A könyv második része tizenöt útleírásról számol be, melyek érdekesen mutatják hazánk akkori állapotát angol látszógból nézve. Természetes, sok a torzult kép: felületesség, romantikus föllengés, gőgös lenézés, tudatlanság s kivált a bécsi szemüveg, melyet kedves szomszédaink minden »keletre« utazónak orrára raknak. Nemesen emelkednek ki Paqet és Miss Pardoe lelkes és mégis tárgyilagos könyvei, valamint Hering művészi rajzai. A váltakozó képek sorozatában állandóan ott van Széchenyi alakja, a tudatos angolszeretet első és legnagyobb képviselője. — Fest könyve szigorú tudományosságával nagyon tanulságos, de ezenfelül rendkívül érdekes és vonzó olvasmány.

Tolnai Vilmos.

Id. Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben. 1849—1867.

Fredeti levelek fölhasználásával írta —. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1918. 8° 429 l.

Görgey István könyve, melyet szerzője csupán hiteles adatgyűjteményül szánt bátyja, Görgey Arthur »valamikor hivatott tollal megírandó hiteles életrajzához«, tulajdonképen emlékirat. Az előadottak központjában ugyanis mindvégig a szerző áll, a mi természetes is, ha tudjuk, hogy a kötet anyagának nagyobb része a két testvér között évtizedeken át folyt és az elbeszélte események közé iktatott levelezés. Szerző igyekszik ugyan magát

háttérbe szorítani, — mert hiszen könyvét bátyja érdekében írta — a rendelkezésére álló anyag hézagosságára és laza összefüggésére való tekintettel azonban az adatokat mégis kénytelen volt maga köré csoportosítani, úgy, miként azt előbbi kiadványában (Ism. Századok. 1916. 503—10. ll.) tette.

Görgeyt, mint ismeretes, Karinthiába internálták; 1849 szeptember 26-ról van keltezve Klagenfurtból Görgey Guidóhoz írt első levele, melyben jelzi anyagi küzdelmeit s azon óhaját, hogy ismét tudományos munkásságot óhajt folytatni, esetleg egykori tanárának, Redtenbachernek laboratóriumában. Ekkor még azt hitte, hogy ha szűkös viszonyok közt is, de legalább lelki izgalmaktól megkímélve töltheti el életét. Kossuth viddini levele s az október 6-i események után azonban be kellett látnia, hogy erre — egyelőre — semmi kilátása nem lehet. »A zivatar egyre fenyegetőbben vonul össze fejem fölött, — írta már november 3-án — miért is komolyan el kellett rá készülnem, hogy nem annak, a mit tettem, hanem annak, a mit nem tettem, áldozata gyanánt elbukom.« Értzi azonban, hogy passiv magatartással nem használ ügyének, sőt ellenkezőleg, védekeznie kell a köztudattá vált hazaárulás vádjá ellen a nagy nyilvánosság előtt. Ez volt egyik célja imént idézett november 3-i levelének is, melyben a leghatározottabban visszautasítja azt a hírt, mintha »évdíjat, vagy bármi néven nevezendő másféle javadalmat pénzben vagy pénzértékben« élvezne Oroszországtól, vagy Auszriától s igazolja, hogy Karinthiába való internáltatása császári rendeletre történt s erre vonatkozólag közli is Haynau augusztus 26-i értesítését; hangsúlyozza továbbá, hogy »évi járadékot, a melyet — úgymond — semmivel meg nem szolgálnék az államnak, ép úgy, valamint a katonaságnál való alkalmaztatásomat, köszönettel a leghatározottabban vissza fognám utasítani;« ellenben »a tudomány körében nyerni alkalmazást«, kedvére való volna, a mennyiben az meg nem haladná tehetségét; ha szabad volna s nem állana felügyelet alatt, — a legszívesebben külföldre, Svájcba, vagy Franciaországba költöznék.

De mindezek ellenére is tudja, hogy védekezése kárbavesztett kísérlet. »Emlékszel-e még öcsém azon mondomra, — figyelmezteti öcscsét december 24-én — hogy nekem, bármerre dőljön el hazánk sorsa, mártírszerep fog jutni. Jutott is, de ennyire kinteljesnek nem véltem volna. Akasztófát, golyót, vagy örök börtönt vártam, rövid szenvedések után végső nyugalmat. De jelen állapotom százszorta rosszabb mindezeknél.« Testvéreinek ragaszkodása és szeretete egyedüli vigasztalása. »Én és derék feleségem nemsokára meglehetősen egyedül állanék, — írta 1850 február 24-én — Pistán és néhány vele egyetértőn kívül nincs már sok

veszteni valónk. «Épen azért István öcscsének súlyos megbetegedése csaknem a kétségbeesésbe kergeti az elkeseredett lelkű Görgeyt; ezen lelkiállapotára igen jellemző 1850 február 24-i, nemkülönbén áprilisban kelt azon levele, melyben a teljes lemondás hangja szólal meg. »Énnekem nincs jövőm, nem is lehet, a míg élek. Tán lesz halálom után, ha rágalmazóim a dolog természete szerint egymásba kapván, álorczáikat kölcsönösen letépendik s a szerencsétlen elámitott nép magába térve, jobban kinyitandja szemeit.»

Ez a »szerencsétlen elámitott nép« azonban vakon hitt Görgey árulásában. Száműzetése első éveiben ezerszámra kapott leveleket, melyeknek »kisebb része durva szidalmazást és dőre fenyegetést tartalmazott, a hasonlíthatatlanul nagyobb rész azonban bő alamizsnát kért, kétségkívül abból a százezrekre mehető képzelt vérdíjből, a melyért érdemes lehetett a hazáját eladni.« Mikor pedig Zichy Edmund gróf valamelyik bécsi lapban közönséges gyilkosnak nevezte Görgeyt, a ki ellen gyilkosság czímen készült vádiratot benyújtani a cs. és kir. bíróságnál, a hírlapirodalom is keményen támadta Görgeyt, a kit ugyanekkor súlyos anyagi gondok is bántottak. Görgey csekély, részben kölcsönvett készpénzzel kezdte meg új életét Klagenfurtban, de ez az összeg csak igen rövid időre biztosított számára szerény megélhetést. Bátyja, Guidó, közölte ugyan vele, hogy a ministerium még 1849 szeptemberben az osztrák altábornagyi normális nyugdíjjal egyenlő évdíjat határozott részére, de neki érte folyamodni kell. Görgey azonban erkölcsi lehetetlenségnek tartotta, hogy ő szorongatott anyagi helyzetében is azokhoz folyamodjék, »akik az ő tábornoktársait ily gyalázatosan kivégezték, kik őt azáltal, hogy vele kivételt csináltak, erkölcsileg kivégezni szándékoznak. A két testvér, Guidó és István, tehát ennek következtében arra a modus vivendire gondolt, hogy »az igazság felderítése« s azonfelül Görgey kuszált anyagi viszonyainak rendezése végett is, kiadatják Görgeyvel emlékiratait, melyeknek kiadására Manz Frigyes bécsi könyvkereskedő készségesen vállalkozott.

Az eszmétől Görgey nem idegenkedett s már 1850 elején hozzáfogott emlékiratainak írásához, mely munkájában István öcscse éveken át a legnagyobb önfeláldozással segítette. Az emlékiratok 1852 tavaszán készültek el, megjelenésük (Leipzig. 1852. Brockhaus.) külföldön is nagy feltűnést, a bécsi hivatalos körökben azonban nem csekély ingerültséget keltettek. A császári rendőrminister, Kempen altábornagy »irodalmi merénylet«-nek nevezte azokat. Manzot elfogatta, a forgalomban lévő példányokat elkoboztatta, Görgey Guidót, sőt magát Görgey Arthurt is, hadi törvényszék elé idézték, sőt utóbbi személyes mozgási szabadságát

erősen korlátozták. Az emlékiratok mindamellet nem idéztek elő hangulatváltozást Magyarorszában Görgey irányában, miről szerzőnek számtalan esetben volt alkalmja meggyőződni. Ez készítette őt arra, hogy az 1848—49-i eseményekre, főleg Görgey Arthur szereplésére vonatkozólag lehetőleg kimerítő adatgyűjteményt állítson össze. Ez irányú tevékenységének emléke három-kötetes ismert kiadványa. (Budapest. Franklin. 1885—1888.)

Az emlékiratok azonban anyagilag sem teremtettek számára biztosabb megélhetési feltételeket, úgy hogy Görgey egyéb kereset hiányában, kénytelen volt magát, részben testvérei sürgetéseinek is engedve, arra határozni, hogy a bécsi kormánytól »megfelelő életföntartási járulékot« kérelmezzen. Görgey 1854 szeptember 6-a óta tényleg havi 100 frt. »élelmezési relutum«-ban részesült, de 1856 január elsejétől kezdve évi kétezer forintnyi kegydíjat utaltak ki számára. Görgey különben ezidőtájt Viktringben telepedett meg véglegesen; idejét első sorban családi ügyek s gyermekei (Berta és Kornél) neveltetésének kérdése foglalkoztatták, de azért élénk figyelemmel kísérte a magyarországi fejleményeket, melyekről első sorban a Pesti Napló útján értesült, nemkülönb az újabb történetirodalmat is. Érdeklődésének egyik érdekes emléke az a feljegyzés is, melyet szerző Görgey Arthur levelei között talált s a mely egy ismeretlennek gróf Széchenyi Istvánnal 1860 április 2-án folyt beszélgetéséről számol be. Károlyi Árpád tagtársunk, a ki Széchenyi döblingi hagyatékát most rendezői sajtó alá, talán közelebbi felvilágosítást adhat e tekintetben.

A magyar politikai élet iránt való érdeklődésére mutat a Pesti Napló szerkesztőjéhez 1861-ben intézett két levele is, melyeket azonban Kossuth hívei arra használtak fel, hogy a Görgey ellen való gyűlöletet újból lángra lobbantsák. Görgeyt ez a gyűlölködő hangulat rendkívül elkeserítette, mert nem tartotta magát bűnösnek »a nemzeti ügy nagyszerű bukásáért«; igazságot követelt tehát s a tények tárgyilagos bírálatát kívánta valamely illetékes testülettől. A M. Tud. Akadémiára gondolt. »Ennek történelmi osztályából kirendelt bizottságnak kellene a meglévő történelmi forrásokból a tényeket és ezek pragmatikus összefüggését constatálni és ezen nyomozás eredménye alapján azután egy az Akadémia kebeléből titkos szavazással választott nemzeti esküdtzséknek mondania ki a »vétkest«, vagy »nem vétkest«. 1861 márczius 5-én meg is írta kérvényét a M. Tud. Akadémiának, Nyáry Pál javaslatára azonban utóbb elállott szándékától. Rendkívül hatott Görgeyre gróf Teleki László halála, melynek körülményeivel különben szerző külön fejezetben foglalkozik.

A provisorium ideje alatt a magyar politikai élet szünetelven, Görgeyt jobbra családi ügyei foglalkoztatták. Felesége

1862-ben családja látogatására Párisba készült s ezt az alkalmat Görgey arra kívánta felhasználni, hogy az érdeklődő francia irányadó politikusokat, esetleg magát III. Napoleont is Magyarország helyzetéről tájékoztassa. Ez irányú munkásságának, nemkülönben Görgey viktringi magányában eltöltött csendesebb éveinek leveles emlékeit szerző közli is. A kiegyezést megelőző kísérletezéseket is feszült figyelemmel kísérte, mint Deák politikai felfogásának osztályosa, sőt szándékában volt a kiegyezés anyagául szolgáló kérdések megoldásában is közreműködni. Első sorban a készülő véderő-törvényjavaslathoz kívánt hozzászólni; erre vonatkozik 1867 február és május havában Deák Ferenczhez intézett memoranduma, melyet katonai szakértők kiváló alkotásnak minősítettek még az újabb időben is.

Ugyancsak a Deák politikájához való föltétlen csatlakozás készítette 1867 május 29-én kelt és Kossuth Lajoshoz intézett nyílt levelének közzétételére, melyben »a pusztá negationak oly felette kényelmes teréről« való visszavonulását sürgeti. Ezt a levelet a Pesti Napló szerkesztői megjegyzéssel közölte ugyan, a mi Görgeyt bántotta is; de ennél kellemetlenebbül érintette őt az ugyanakkor megjelent amnestia-rendelet, melynek rendelkezéseit Görgey »a klagenfurti internált, ezen czímen«, — mint saját magát nevezi — nem vonatkoztatta magára. Gróf Andrássy Gyula közbenjárására azonban az ő internáltatására vonatkozó rendeletet is hatályon kívül helyezték s így Görgey 1867 júliusában, tizen-nyolczévi száműzetés után visszatérhetett hazájába.

Görgey István kiadványát bizonyára az önfeláldozó testvéri szeretet megható emlékének kell tartanunk, de kútforrás-értéke is e szerint mérlegelendő; kétségkívül sok nagybecsű adat van abban felhalmozva, nemcsak Görgey saját személyére, hanem általában az absolutismus korára vonatkozólag s így e kiadvány sok tekintetben hézagpótló — a tárgyilagos kritikai ellenőrzés azonban feltétlenül szükséges a szerzőtől nyújtott adatok felhasználásában.

—ch —e.

Alfred Franzis Pribram: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914. Nach den Akten des Wiener Staatsarchivs herausgegeben und bearbeitet von ——. I. Band. Wien und Leipzig. Wilhelm Braumüller, 1920. V+327 l.

A világháború történésze, ha majd elérkezik az idő e háború objectiv történetének megírására, a forrásanyagnak oly bőségével fogja magát szemben találni, hogy önkéntelenül is eszébe fog jutni a régi magyar közmondásnak igazsága: a sok fától nem látni az erdőt. Egyedül a hivatalos forumok aktakiadványai, a